

kivül Katonáról egyebet nem olvastak. Ha az irodaiomnak nem is nagy nyeresége, adatainak hitelességénél és lelkiismeretességénél fogva nem csak impulzust, de segédkezést is adhat egy újabb Katona életrajzra.

h. j.

Bodley: Franciaország.

John Edward Courtenay Bodley. *Franciaország*. Fordították dr. Darvai Móricz és Mihály József. A magyar tud. akadémia kiadása II. rész 1900.

Bodley híres essayjének, mely Franciaország jelenkori közállapotait tárgyalja a lehető legalaposabb kutatás és közvetlen tapasztalatok nyomán, második kötete nemrégiben hagyta el az akadémia kiadásában a sajtót.

A híres politikai író e művének első kötetét még az 1899-es évben fordították magyarra s akkor ismertették is lapunk hasábjain. E második kötetben, mely a III. és IV. könyvet foglalja magában, a *francia parlamenti* rendszerről és a *francia politikai pártokról* értekezik Bodley. Folytatását képezi mindkét tanulmány az első kötetben foglalt *Szabadság* és *Alkotmány* című könyveknek s avval közös alapeszméből fakadván külön részletes taglásába bocsátkoznom feleslegesnek, mondhatom, lehetetlennek látszik.

De nagyon is fontosnak is tartom, most midőn a nagy angol essayista e fontos munkájával foglalkozunk, megemlíteni, ha a hely szűk volta miatt csak per tangentem is, mind azt, a mi e mű keletkezésével elválaszthatlan connexióban lévén, valódi értékének megállapítására okvetlenül szükséges.

A ki nem olvasta Bodley e művét, pedig sokan vannak, mert ez úgyszólván egyetlen tudományos kiadványunk hallatlan indolenciával találkozik a művelt közönség köreiből is, — annak hasztalanul akarnám, felsorolva a címeket, elmondani, mi mindent nem látott meg Bodley ama 7 év alatt a reá nézve addig csaknem idegen országban. Célom inkább érdeklődést kelteni a munka iránt, melynek tanulmányozását minden politikusunknak, de minden közjogásunknak kötelességévé kellene tennünk.

Nincs nehezebb feladat a jelenkor megítélésénél. (Szándékosan használtam ezt a lefordíthatatlan, jellemző kifejezést, mely alatt a kritikai szemlélődés és közvetlen tapasztalat együttes eredményét értem.) Mentől közelebb állunk valamely korhoz, annál több olyan behatásnak engedünk, melyek szemünk éleslátását homályosítják, tiszta szándékkal bemártott tollunkat habozni késztetik. De maga a természetes világ, ezer eselszövéseivel és emberi elménk számára annyi elrejtett titkaival sokkal veszedelmesebb Scyllái és Charibdiszei a jelenkor historikusának,

kritikusának, memoireírójának, hogysem szerencsésen kiszabadulhatna közülök. Boldog az, ki csak reményét s a formát veszi oda, s az igazságot tépett köntösben bár, de — megmenti.

Bodley is igen átérezte annak a küldetésnek nemes és nehéz voltát, melyre magát hívatva érezte. Mert mint művében megvallja, két pillanat van, a mikor könnyű írni valamely országról: a mikor még semmit sem tud az író s mikor már eleget tud. A kettő között nem elég erős az önbizalma, hogy legyőzze a kevés tudás által már felélesztett kétségeket s így — nem ír.

Hos hát Bodley megvárta a második pillanatot, mert az első nem izgatta. Hét álló esztendeig tartózkodott Franciaországban (kevés külföldi utazás ideje beleesik e 7 évbe) s ez idő alatt meglakta Elzász-Lotharingiától Normandiáig s Marseilletől a Pyrenei heglánczokig az egész országot. Érintkezett a nemzet minden rétegével: a bourbonista vidéki földesúrtól a panamista miniszterig s a nemzeties érzületű abbétól a szociálista lyoni selyemgyári munkásig. Meghallgatta mindegyikök véleményét, panasztát és — nem írt. Megvárta míg ez impressziókat fel is dolgozza, assimilálja agyveleje; míg tulajdon meggyőződése nem volt a dolgokról, addig nem tett papírra egy betűt is.

Így született e könyv, melynek második kötetéről szeretnénk valamit írni. Jellegetest és keveset.

Európa népeinek jó $\frac{9}{10}$ -része parlamenti kormányforma mellett éli vígan-szomorúan napjait s mi természetesebb tehát, ha a kérdésnél sokkal többet időzik szerzőnk, mint másnál. *Taine* nyoma erősen megérzik rajta. Talán *Renan*-on kívül, kihez szintén baráti kötelekek fűzték, nem is gyakorolt e praktikus angolra más akkora hatást, mint ez az angolbarát nagy bölcselelő, kinek az angol irodalomról írott műve még sokáig páratlan lesz a maga nemében.

Ő is mint *Taine* a parlamentáris kormányformát nem tartja valami szerencsés megoldásnak a népakaratnak a kormányzatban való érvényesítésére. De legkivált nagy ellenszenvvel szól a francia parlamentről, melyet a becsületes nép nagy tömegével szemben nagyon gyenge erkölcsi hatalomnak néz, mely — szerinte — határozott és káros ellentétben áll a néppel. A miniszterek szerepléséről sokat és sok igazat ír. Kevés a fizetésök (2400 font) s így kénytelenek mellékkeresettel pótolni azt, a mit az állam megtagad. Nem kell épen panamistáknak lenniök és már nincs meg az az erkölcsi integritások, melyet a grand nation törvényhozóitól megkövetelhetnénk.

De legfőképen a politikai pártokról írt tanulmánya mesteri: fel-fogásában annyi eredetiség, következtetéseiben annyi merészség van, hogy első pillanatra megdöbbsent. Régi elavult politikai doktrinák romjain bizonyítja be, hogy igenis nincs rendén a dolog a francia politikában s hogy a csaknem 100 év óta szállóigévé vált politikai bizonytalanság s forrongás nem mesebeszéd, de a mindennap tényei által beigazolt szomorú jelenség.

Bodley összesen hét csoportba osztja a francia pártokat. A régiektől, az ultra-conservatívoktól, a *royalisták*-tól kezdve egész az ultra modernekig, a legradikálisabb *szociálisták*-ig ott látjuk a *plebiscitáriusokat*, a *rállióltakat*, a *balközépet*, az *opportunistákat* s a *radikálisokat*.

Legérdekesebb s a jelen politikusaira legfontosabb az a fejezet, melyben *Marx*, *Lassalle*, *Bebel* követőinek képviselőiről emlékezik meg *Bodley*, éppakkora tudással, mint kevés rokonszenvvel. A szociális kérdést különben, mint maga bevallja, nem akarja jelen művében tárgyalni s inkább csak a *szociálista* képviselők megválasztásának esélyeiről szól s az egyes vidékek szavazatainak *szociálista* jelöltre adott többségét igyekszik gazdasági okokból megfejtetni.

Abban azonban egyetért s itt nem tud elzárkózni a kor intő szelleme elől, hogy a gazdasági kérdés megoldásra vár Franciaországban csakúgy, mint mindenütt széles e katonaságnak s hogy e megoldásban jelentős szerepet kapnak a *szociálisták*, kiknek francia képviselőiről is áll szerző eleve hangoztatott tétele, hogy maga a nép és párt, melyet képviselnek, jobb deputatusainál. S ez kétségtől nagy kára Franciaországnak.

Bodley művének szinte csonka végére érve telve vagyunk a legkülömbféle benyomások tarkaságával, de egy bizonyos és ez legyen művének kritikája is — hogy megismertük azt az országot, melynek valódi közállapotait idegen írónak kellett velünk megismertetnie. Mert az egyetlen — érdemes — francia munka *Taine* Origines de la France contemporaine-je sokkal nagyobb és bővebb hogysesem nemszaktudós élvezettel forgathatná, jóllehet negyven évig készült s *Taine* stílusának minden bája csinosítja.

Br. Horváth Emil.

Philosophia militans.

Paulsen: *Philosophia militans* Gegen klerikalismus und naturalismus. Berlin (Reuther & Reichard) 1901. 192 lap. Ára 2 márka.

A nagyhírnevű berlini böleselőnek 5 egymással szervesen összefüggő értekezésével és tanulmányával van itt dolgunk, a melyeknek mindegyike elárulja azt a mélyreható philos. tudást, a melyet bámunk „Az ethika rendszere“ és „Bevezetés a bölelethez“ ez. nagyobb műveiben. A modern német idealistikus bölelethez fényes apológiája ez az 5 értekezés két halálos ellenségével: a klerikalizmussal és a naturalizmussal szemben. Az egyik megveti a bölelethez, mint „a gondolkodás rég leszorított s elavult formáját“ s annak helyére a természet-tudományt állítja, míg a másik gyűlöli és szidalmazza e bölelethez, mint „a hitnek megrontóját“. A támadás központja mindkét oldalról Kant, kinek bölelethez egyrészt megsemmisítette a dogmatikai naturalismus s a materialismus világnézetét, s másrészt megsemmisítette a